

Marg'uba Raxmanova

Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

EKOLOGIT KOMPETENSIY: MAZMUNI, TUZILISHI, XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: *XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab. Ekologik muammo o'z ko'lamini va ahamiyatiga ko'ra butun sayyorani qamrab olgan global muammolardan biriga aylandi. Ushbu muammoning strategik yechimi sifatida BMTning qarori bilan tuzilgan Atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha xalqaro komissiya barqaror rivojlanish konsepsiyasini taklif qildi. 1992 yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha konferensiyasida (Rio-de-Janeyro "Kun tartibi 21") Barqaror rivojlanish kontsepsiyasini amalga oshirish bo'yicha harakatlar dasturi ko'pgina mamlakatlar rahbarlari tomonidan tasdiqlangan. 36-moddasi 21-kun tartibida ekologik ta'lim va ekologik kompetensiya dasturi amal sifatida belgilab qo'yildi va loyihasi ishlab chiqildi. Ushbu maqolada ekologik kompetensiyasini yoritish borasida ko'plab olimlar ishlari tahlil qilib o'rganildi va xulosa ishlab chiqildi.*

Kalit so'zlar: *Ekologik kompetensiya, ekologik ong, epistemologik yondashuv, motivatsion komponent, kognitiv komponent, hissiy-irodaviy komponent, qiymat-semantik komponent.*

COMPETENCE OF ECOLOGIST: CONTENT, STRUCTURE, CHARACTERISTICS

Abstract: *from the second half of the 20th century. The environmental problem has become one of the global problems, covering the entire planet due to its scale and importance. As a strategic solution to this problem, the International Commission on Environment and Development, created by decision of the UN, proposed the concept of sustainable development. In 1992, at the UN Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro Agenda 21), a program of action to implement the concept of sustainable development was approved by the leaders of many countries. In the 21st agenda of Article 36, the environmental education and environmental competence program was defined as an action and a project was developed. This article analyzes the work of many scientists and draws conclusions regarding the scope of environmental competence.*

Key words: *Environmental competence, environmental consciousness, epistemological approach, motivational component, cognitive component,*

emotional-volitional component, value-semantic component.

Kirish. Ekologik kompetentsiya ko'p o'lchovli tushunchadir, uning mazmuni ko'plab omillarga bog'liq [1]. Ekologik kompetentsiyaning mohiyatini va shunga mos ravishda kompetentsiyani aniqlash uchun ushbu tushunchalarning ekologik psixologiya va pedagogika toifalari tizimidagi munosabatlarini tahlil qilish kerak [2].

Markaziy element berilgan tizimlari hisoblanadi tabiatga zarar keltirmaydigan shaxsiyat - shaxsiyat, egalik qilish ekosentrik turi ekologik ong va quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi : psixologik ishtirok V dunyo tabiat, sub'ektiv xarakter idrok tabiiy ob'ektlar, tabiiy dunyo bilan pragmatik bo'lmagan o'zaro ta'sir qilish istagi. Vakolatlilik doirasida yondashuv mumkin ishoning, Nima ahamiyatli xususiyat tabiatga zarar keltirmaydigan shaxslar hisoblanadi ekologik malaka, vakili ekologik kompetentsiyaning o'ziga xos individual ko'rinishidir .

Asosiy qism. Ekologik kompetentsiyaning mohiyatini aniqlash uchun ekologik tadbirlar (ekologik ong, ekologik fikrlash va ekologik qadriyatlar) asos toifa hisoblanadi: [3]. "Atrof-muhit faoliyati" tushunchasini hisobga olgan holda, uning talqin qilinishini ta'kidlash kerak [4]. Biroq, har qanday holatda ham, inson shaxsiyatining asosi uning dunyoga bo'lgan munosabatlari yig'indisi ekanligidan kelib chiqqan holda, ularning kompleks faoliyati orqali amalga oshiriladi. [5;6]. Ekologik faoliyatni aks ettiruvchi ijtimoiy faoliyatning tarkibiy qismi sifatida tabiat va jamiyat munosabatlarni ko'rish mumkin. Ushbu faoliyat subyekti ham obyekt ham ularning o'zaro ta'siri, ya'ni ekologik muhit Demak, ekologik faoliyat shartlari ushbu o'zaro ta'sir usuli bilan bog'liq insondir

Inson faoliyatining boshqa har qanday shakllari singari, ekologik faoliyat ham ong sifati (ekologik ong) belgilanadi. Bu esa insonga nafaqat o'zgartiradigan yoki o'zgartiradigan, balki ekologik muhitni yaratadigan sub'ektning xususiyatlarini olish imkonini beradi.

Ekologik ongni aniqlashning ikkita yondashuvi mavjud [7], ular ekologik savodxonlikdan farqli ravishda ekologik kompetentsiyaning mohiyatini tushunish uchun juda samarali

bo‘lib tuyuladi. *Epistemologik yondashuv* – ekologik ongdagi fundamentallik tarbiyaviy munosabatni shakllantiruvchi yondashuv. Ekologik ongdagi gnoseologik tipni aks ettirish va tartibga solish funksiyalarini bajaradi, unga vositachilik qiladi va ayni vaqtda maqsadga erishtiruvchi faoliyatni belgilaydi.

Kompetentsiyaning ontologik mohiyati shundan iboratki, u inson va uni o‘rab turgan muhitni keng diapozonda idrok qilishdir.

Shunday qilib, ekologik kompetentsiyani rivojlantirish jarayonining harakatlantiruvchi kuchlari ekologik ziddiyatlarni hal qilishdir, masalan, insonning ekologik jihatdan qulayroq, xavfsiz sharoitlarda yashash istagi va buning uchun sharoit va imkoniyatlarning yo‘qligi. Ushbu turdagi qarama-qarshiliklar ekologik faoliyatda hal qilinadi, ularning ob'ekti, predmeti va mazmuni ta'lim mazmunining tarkibiy qismlari shaklida taqdim etilishi ekologik kompetentsiyani belgilaydi.

Aloqa ekologik kompetensiyalar Bilan boshqalar toifalar ekologik psixologiya Va pedagogika taxmin qiladi Keyingisi mantiq. Ekologik bilim, o‘rgangan talabalar V jarayon ekologik ta'lim, kundalik hayotda shakllangan ekologik g‘oyalar ogohlikka hissa qo‘shadi ahamiyati ekologik muammolar, tushunish qiymatlar tabiat. Bilim va qadriyatlar ekologik ongning shakllanishiga ta'sir qiladi va o‘zgaradi V e'tiqodlar, qaysi piyon asos ekologik dunyoqarash. O‘z navbatida, dunyoqarash shaxsning ideallarini belgilaydi, munosabatini belgilaydi Kimga tabiat, qaysi paydo bo‘ladi V ekologik tadbirlar — harakatlar, harakatlar, xatti-harakati, odatlar. Boshqalar so‘zlar, ekologik xulq-atvor oqibatidir amalga oshirish mazmuni ekologik ong.

Ekologik kompetentsiyaning mazmuniga ko‘ra bir qancha olimlar quyidagi turlarga ajratgan:

- motivatsion, kognitiv, faollik (L.E.Pistunova);
- mazmunli, faoliyatga asoslangan, shaxsiy (L.V. Panfilova);
- uslubiy, motivatsion-qiymatli, kognitiv-axborot, prognostik (A.I. Novik-Kachan);
- ekologik-kognitiv, ekologik-motivatsion, axloqiy-

ijtimoiy, kasbiy-xulq-atvor (V.A.Danilenkova);

➤ Kognitiv, operatsion, ehtiyoj-motivatsion, qiymat-semantik (A.A. Makoedova);

➤ ilmiy blok, integrativ shaxs sifatleri bloki, malakalar bloki (S.N. Glazachev);

➤ motivatsion, intellektual, hissiy-irodaviy, predmetli-amaliy quyi tuzilmalar (F.S.Gaynullova).

Ong va faoliyatning psixologik birligi tamoyiliga asoslanib, kasbiy kompetensiyalar tarkibini o'rganishga asoslangan [5; 8], ekologik kompetensiya tuzilmasini besh komponent shaklida taqdim etish tavsiya etiladi: qiymat-semantik, motivatsion, kognitiv, amaliy-faol, hissiy-irodali.

Ekologik kompetensiya mazmunini tanlashda ikkita asosiy yondashuv mavjud. *Substantiv yondashuv* - kompetensiyaning aniq o'quv predmeti, ushbu yondashuvga tegishli kompetensiyani (bilim, qobiliyat, ko'nikma) shakllantirishga qo'shgan hissasini aniqlashtirish faoliyati[11]. Shubhasiz, ushbu protsedura kompetensiyaga asoslangan yondashuvning innovatsion imkoniyatlarini sezilarli darajada toraytiradi, chunki u faqat an'anaviy ta'lim mazmunini qayta qurish va bir oz integratsiyalashuviga olib keladi.

Albatta, ekologik kompetensiya mazmunini loyihalash va amalga oshirishda umumta'lim davlat standarti talablarini hisobga olish zarur, bunda ayrim fanlar (tabiatshunoslik, biologiya, kimyo, fiziklar, geografiya, texnologiyalar, tarix, ijtimoiy fanlar)ning ekologik kompetensiyalari individual tarkibiy qismlarini shakllantirish zarurati ko'rsatilgan: maqsadlar, mazmun, kognitiv va amaliy faoliyat tajribasi [10].

Funksional-maqсадli yondashuv - kompetensiyaga asoslangan paradigmaning mohiyatiga ko'proq mos keladi [1]. Bu yondashuvda kompetensiya mazmunini aniqlash tartibi, birinchi navbatda, insonning ijtimoiy ahamiyatini aniqlash(faolness)ni o'z ichiga oladi (nazariy va uslubiy asoslash, tarixiy-pedagogik tahlil, ekspertiza va tahlili). Shu asosda, kompetensiyalar tilida bashorat qilingan ta'lim natijalari aniqlanadi.

Funksional-maqсадli yondashuv doirasida umumta'lim

davlat standarti talablarini, kasbiy ekologik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini va ekologlar tomonidan o'tkazilgan ketaxizik so'rov natijalari [4] hisobga olgan holda, ekologik kompetentsiyaning mazmuni umumiy o'rta ta'lim darajasini quyidagicha ko'rsatish mumkin.

1. *Motivatsion komponent* ekologik faoliyatni amalga oshirishni rag'batlantiradigan manfaatlar va ehtiyojlarning kombinatsiyasini o'z ichiga oladi: xavfsizlik ehtiyojlari (barcha tirik mavjudotlar mavjudligi uchun qulay sharoitlar, o'z hayoti va sog'lig'ini saqlash); kognitiv ehtiyojlar (o'z faoliyatini tabiiy jarayonlarga uyg'un ravishda integratsiya qilish uchun tabiatni bilish); estetik ehtiyojlar (tabiat bilan ma'naviy aloqa, atrofdagi dunyoning go'zalligini ko'rish va amalga oshirish, uni saqlash va himoya qilish istagi) [9]; mafkuraviy ehtiyojlar (odamning dunyodagi o'rni va maqsadini, o'z hayotining ma'nosini tushunish va shunga muvofiq o'z faoliyatini qurish istagi); o'z-o'zini namoyon qilish va o'z ichki salohiyatini, shu jumladan ekologik faoliyat va ekologik ta'lim orqali amalga oshirish zarurati .

2. *Kognitiv komponent* atrof-muhit tizimini shakllantirishni o'z ichiga oladi bilim (tabiiy fanlar, mafkuraviy, me'yoriy, huquqiy, amaliy), indikativ asos bo'lib xizmat qiladigan fikrlash usullari ekologik tadbirlar (kognitiv muammolar, modellashtirish, haqiqatni amaliy o'zgartirish); ekologik toza texnika va turmush tarzini o'zlashtirish; tabiat-inson-ekologik muhitning qadriyat munosabatlarini shakllantirishga oid tadbirlarni amalga oshiruvchi kompetensiyaviy yondashuv.

Biologiya fanidan zamonaviy ekologiya geografiya, geologiya, kimyo, fizika, sotsiologiya, madaniyat nazariyasi, iqtisod, huquq elementlarini o'zlashtirgan holda yaxlit kompleks tizimga aylandi.

3. Ekologik kompetentsiya tarkibidagi *amaliy-faoliyat komponenti* quyidagilarni nazarda tutadi: ekologik muammolarni aniqlash, hal qilish va oldini olish, atrof-muhit

holatini yaxshilashda ekologik bilimlarni amalda qo'llash qobiliyati; ekologik faoliyatda amaliy tajribaning mavjudligi. Shu bilan birga, ekologik muammolarni hal qilishning oqilona tartiblarini shakllantirish (loyihalash, xavflarni tahlil qilish, qarorlar mezonlarini ishlab chiqish, faoliyatni o'z-o'zini baholash) katta ahamiyatga ega [8].

4. Insonning tabiat bilan ongli yoki ongsiz birligida, uyg'unlik hissidan quvonchni his qilishda ifodalangan tabiatga, ekologik muammolarga va ularni hal qilishga munosabatni belgilaydigan *hissiy-irodaviy komponent* alohida ahamiyatga ega. Bu munosabatlar insonning xulq-atvori va faoliyatini tartibga soluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Ular shaxsning maqsadlari, ideallari va munosabatlarida topiladi va hissiyotlar bilan ranglanadi, shaxsning faoliyatga munosabatini shakllantiradi va uni amalga oshirish vositalarini tanlaydi [10].

5. *Qiymat-semantik komponent* qiymat yo'nalishlarining mavjudligini, tabiiy muhitni eng muhim qadriyat sifatida saqlash zarurligini anglashni belgilaydigan ekologik faoliyatning ma'nolarini tushunishni nazarda tutadi; ekologik faoliyatning ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatini tushunish; xavfsizlik muhiti; ongli fuqarolik; atrof-muhitni muhofaza qilishda faol ishtirok etishga tayyor tadbirlar, ekologik voqealar; mas'uliyat orqasida o'zining ekologik faoliyati natijalari, transformatsiyalar va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida qabul qilingan qarorlar.

Shaxsning "filtrlari" u tomonidan o'ziga xos baholash va kontseptual toifalarga, munosabat va xulq-atvor dasturlariga aylanadi. Faqat inson tomonidan e'tirof etilgan qadriyatlar (tabiat qiymati, atrof-muhit faoliyati) yo'nalishlari va ma'nolariga aylanadi, ular orqali atrof-muhit faoliyatining tashqi xususiyatlari va talablari vakolatga aylanadi [11].

Xulosa. Shunday qilib, taklif etilayotgan ekologik kompetentsiya modeli ekologik ta'limni bilimlarni shakllantirishga emas, balki, birinchi navbatda, insonni o'rab turgan atrof-muhit holatini yaxshilash, ekologik muammolarni aniqlash va hal qilishda yordam berish, bu jarayonda yangi maqsadlar, baholar, motivlar, munosabatlar, ma'nolar shaklida

ruhiy yangi shakllanishlar paydo bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] *Байденко В.И.* Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения. — М.: МИСиС, 2006.

[2] *Дерябо С.Д., Ясвин В.А.* Экологическая психология и педагогика. — Ростов н/Д: Феникс, 1996.

[3] *Ермаков Д.С.* Применение компетентного подхода в экологическом образовании школьников // Вестник РУДН: Серия «Психология и педагогика». — 2007. — № 3—4. — С. 188—193.

[4] *Ермаков Д.С., Петрова Г.Д.* Личностные качества эколога // 4-я Рос. конференция по экологической психологии: Тез. докл. — М., 2005. — С. 104—106.

[5] *Зимняя И.А.* Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. — М.: МИСиС, 2004.

[6] *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1975.

[7] *Панов В.И.* Экологическая психология: опыт построения методологии. — М.: Наука, 2004.

[8] *Татур Ю.Г.* Компетентный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования. — М.: МИСиС, 2004.

[9] *Урсул А.Д.* Перспективы экоразвития. — М.: Наука, 1990.

[10] Федеральный компонент государственного стандарта общего образования. Ч. II. Среднее (полное) общее образование. — М., 2004.

[11] *Хуторской А.В.* Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Интернет-журнал «Эйдос». — <http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm>.